

ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ Й РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Єфімов М. М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98 :343.593

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ХУЛІГАНСТВА

Постановка проблеми. Вивчення потерпілого є однією з важливих дій працівників правоохоронних органів, що в подальшому забезпечує усунення причин та умов вчинення злочинів, їх рецидивів тощо. Відомості про особу потерпілого дозволяють виділити ті дані, що потрібні для організації найбільш ефективного розшуку особи, яка вчинила злочин, а в подальшому – її викриття. Загалом, особа потерпілого – це широке поняття, що включає в себе сутність особи, комплекс ознак, які її характеризують, її моральний та духовний світ у взаємодії з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, що тією чи іншою мірою вплинули на вчинення злочину.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням особи потерпілого займалися такі науковці як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, А.В. Іщенко, О.М. Колесніченко, О.В. Кузьменко, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Р.М. Мельник, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші. В справах про хуліганство її вивчали М.С. Бушкевич, В.П. Власов, Б.С. Волков, О.О. Ковалкин, Д.П. Котов, Л.О. Кузнецова, В.В. Налуцишин, С.А. Шалгунова та інші. Але в їх роботах особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики хуліганства тільки згадувалась, а докладно досліджувалась лише з кримінально-правової та кримінологічної точки зору.

Потрібно зазначити, що наше дослідження є комплексним підходом до вивчення особи потерпілого через призму вивчення різних думок науковців та емпіричного матеріалу. Також слід зазначити, що особа потерпілого від

хуліганських дій дещо змінилася в зв'язку з різними соціальними, політичними та економічними трансформаціями в суспільстві останніх десятиліть.

Метою даної статті є дослідження особи потерпілого як елементу криміналістичної характеристики хуліганства, а також визначення її зв'язків з іншими елементами.

Виклад основного матеріалу. Важливе місце в криміналістичних характеристиках посідають відомості про потерпілого. У свою чергу, криміналістичне вивчення особи потерпілого у справах про хуліганство полягає в отриманні необхідних даних про нього з метою використання їх для розслідування злочину, вибору найбільш доцільних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень у цілому. При цьому, на думку В.С. Бурданової та В.М. Бикова, повинні бути з'ясовані основні дані, що характеризують потерпілого як особистість; дані про спосіб його життя, відносини з оточуючими; взаємовідносини потерпілого та підозрюваного; позиція потерпілого стосовно кримінального провадження та можливого покарання злочинця тощо [1, с. 21].

Система ознак, що стосуються особи потерпілого, має складну структуру. Вона може охоплювати загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, роботи та навчання, професія, фах, освіта та ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки. Відомості про потерпілого включають також дані про його віктимність. Тому дана категорія досить складний у криміналістичному відношенні елемент, який змінює своє становище залежно від категорії кримінального правопорушення, виду злочинного посягання, наявності або відсутності зв'язків між потерпілим і злочинцем, психологічних особливостей потерпілого.

Стосовно її віктимності В. А. Журавель зазначає, що істотним моментом є встановлення й того, наскільки сприяла вчиненню злочину поведінка потерпілого. Такі дані мають певне значення не лише для попередження злочину, а й правильної побудови методики його розслідування, бо тільки відтворення обстановки та обставин події, поведінки злочинця і потерпілого допомагає як правильно кваліфікувати скоєне, так і швидко виявити і затримати злочинця. Віктимологічний підхід у розслідуванні злочинів полягає в тому, що вихідним моментом для збору інформації про особу, яка могла вчинити злочин, є особа потерпілого і його поведінка в ситуації злочину [3, с. 97]. В. Ю. Шепітько, в свою чергу, відносить до загальної програми вивчення особи потерпілого дані щодо причин віктимної поведінки: виконання певних професійних функцій; соціальна деформація особистості; наслідок її патологічного стану (тяжкий соматичний розлад здоров'я, психічне захворювання) тощо [13, с. 174].

Там, де немає людей, як доречно зазначає В.Ф. Кириченко, де ніхто не бачить злочинних дій, можуть бути ознаки інших злочинів, але не хуліганства [4, с. 7]. Адже факт грубого порушення громадського порядку повинен підтверджуватися явним баченням членами суспільства хуліганських дій чи їх-

ніх наслідків.

Загалом, відомості про особу потерпілого від хуліганських дій, як зазначає О.І. Овчаренко, можна умовно поділити на три групи: 1) дані про відносини між потерпілим та особою, що вчинила хуліганство; 2) відомості про поведінку потерпілого при вчиненні стосовно нього хуліганських дій; 3) дані про риси характеру потерпілого [6, с. 39]. На нашу думку, така класифікація, хоча й надає певну інформацію про потерпілого, але є надто невизначеною.

Дійсно, потерпілих від хуліганства можна розглядати з різних ракурсів. Проведеним дослідженням були встановлені такі обставини: перебували у стані алкогольного сп'яніння в 26 % випадків, виявляли нерозбірливість у виборі знайомств – 12 %, намагались застосувати насильство чи допускали образи – 19 % тощо. У деяких випадках потерпілі через ці причини намагаються по-іншому зобразити свою роль при вчиненні хуліганських дій. Однак такі відомості, хоча й мають значення при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій (допит потерпілого, одночасний допит раніше допитаних осіб тощо), але для профілактики та розслідування хуліганства в цілому вони майже не потрібні.

Якщо розглядати хуліганство з боку вини потерпілого у вчиненні суспільно небезпечного діяння, то слід зазначити, що даний склад є одним із найбільш віктимних. Так, аналіз слідчої практики у справах про хуліганство вказує на те, що в деяких випадках роль потерпілого від злочину не така вже й невинна, як може здатися на перший погляд. Часто на практиці виникають питання про те, яку зі сторін, задіяних у вчиненні хуліганства, притягати до кримінальної відповідальності. Адже дії потерпілого деякою мірою обумовлюють відповідні дії особи злочинця, провокують його, у зв'язку з чим «виникає віктимогенна ситуація як окремих випадок криміногенної ситуації» [12, с. 10]. Як показує аналіз протоколів допитів потерпілих та підозрюваних, нерідко жертва до вчинення хуліганства була в одній компанії з винним.

При визначенні типології жертв хуліганства В.І. Захаревський враховував їхні зв'язки з особою злочинця. Відповідно до цього критерію він виділив три групи: 1) особи, що перебувають зі злочинцем в подружніх, родинних чи дружніх зв'язках; 2) особи, контакти яких зі злочинцем виникають у момент вчинення хуліганства; 3) особи, відносини з якими формуються на основі випадкових знайомств [2, с. 19]. На наш погляд, така типологія, хоча й може мати місце і може бути підтверджена емпіричними даними, але ніякого практичного значення для розслідування та попередження хуліганства не має.

Пояснюється це таким чином. Як і проведеним дослідженням В.І. Захаревського, так і вивченням кримінальних проваджень по злочинам, відповідальність за які передбачена ст. 296 КК України, було встановлено, що чисельність даних груп майже однакова. Тобто від цієї класифікації не залежить ні профілактика хуліганських проявів, ні можливість висунення версій для розслідування.

Віктимність окремої особи, як наголошує Д.В. Рівман, – поняття відносне, оскільки вона реалізується як через її особистісні риси, так і залежно від

конкретної ситуації: зовнішніх обставин, характеристик злочинця тощо [9, с. 27]. Саме тому, говорячи про віктимну роль потерпілих, вважаємо, що, виходячи з їх поведінки та певних рис, можуть вчинюватися хуліганські дії.

Відповідно до цього потрібно виділити три основні віктимогенні групи. Першу групу складають ситуації, в яких дії чи риси особи потерпілого мають провокаційний характер, тобто в них самих є привід для вчинення хуліганства. Звичайно, вони можуть проявлятися у формі аморальної поведінки потерпілої особи (скажімо, у вихвалюванні певними своїми рисами тощо). У даному випадку доречно говорити про конфронтацію різних неформальних угруповань або расові протиріччя. У першому випадку найбільш яскраво виділяється віктимна роль такого молодіжного угруповання, як емо (від англ. «emotion» – емоції, переживання), оскільки одним із його гасел є страждання, і навіть це викликає у певних неформальних груп жорстокого спрямування (для прикладу, скінхеди) хвилі насильства стосовно їх.

Що ж до расових конфліктів, то вони мають місце як у випадках взаємодії представників різних національностей між собою, що є меншинами на території держави, так і при взаємодії корінного населення із зазначеними групами.

Другу групу складають випадки, коли поведінка особи пов'язана з виникненням ситуації, що сприяє вчиненню хуліганства. Серед даних ситуацій найбільш яскравими є ті, коли на перше місце виходять відсутність протидії злочинцю. Така ситуація може розвиватися на сімейному або товариському ґрунті. Причинами цієї поведінки осіб можуть бути як страх перед розправою, так і жаль до даної особи.

Не можна оминати увагою і ситуації, що мають місце під час проведення футбольних матчів. Недарма однією з проблем, що могли виникнути під час проведення Євро-2012 на території України, є те, що матчі чемпіонату відвідало понад 600 тис. футбольних вболівальників з різних країн світу. У зв'язку з цим існувала можливість в'їзду на територію України осіб, що відомі як порушники громадського порядку, терористи та особи, пов'язані з терористичною діяльністю. Крім того, в Україні також зареєстровано місцеві групи футбольних вболівальників [10].

Постраждати в результаті злочину, як доречно зазначає Д.В. Рівман, в принципі може будь-яка особа, але потенційно найбільш уразливі лише певні категорії, для яких характерна сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин, що стосуються їхньої особистості та поведінки [8, с. 59]. До найбільш уразливих категорій осіб щодо вчинення хуліганських дій під час проведення футбольних матчів потрібно віднести працівників правоохоронних органів, стюардів, контролерів тощо. Це безпосередньо пов'язано з їхньою професійною діяльністю або службовим становищем.

Наприклад, 02.10.2011 року, о 16 годині, в м. Хуст, гр. П., який окрім депутатської обіймав також посаду президента футбольного клубу «Нарцис», після закінчення футбольного матчу між командами «Нарцис» та «Боржава», будучи незадоволеним ходом та результатом матчу і роботою арбітрів, у

фойє під центральною трибуною стадіону «Карпати», що по вул. Борканюка, підійшов до асистента арбітра гр. З. та наніс йому два удари руками, затиснувши в кулак, в праву та ліву сторони обличчя.

Одразу після цього, дії підсудного спробував припинити працівник правоохоронного органу – заступник начальника Хустського РВ УМВС. Однак, усвідомлюючи, що працівник правоохоронного органу знаходиться при виконанні службових обов'язків щодо охорони громадського порядку, гр. П. вчинив активну фізичну протидію – штовхнув його руками в грудну клітину і після цього підбіг до головного арбітра матчу та намагався нанести йому удар правою рукою в обличчя, однак останній вчасно зреагував і підставив руку.

Працівнику міліції вдалося відсторонити підсудного, однак останній знову вчинив активний супротив – штовхнув його руками в ділянку грудної клітини, наніс правою рукою, затиснутою в кулак, удар у верхню губу та цією ж рукою наступний удар в ділянку обличчя над правим оком, після чого гр. П. втік з місця події. Усі ці дії підсудного з самого початку і до їх закінчення супроводжувалися нецензурною лайкою та погрозами фізичної розправи [11].

У свою чергу, Концепцією забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу були передбачені такі завдання:

- впровадження європейських принципів щодо залучення до охорони громадського порядку на території стадіонів та їх трибунах недержавних охоронних структур та стюардів, здійснення добору і навчання представників таких структур;
- запобігання та припинення хуліганських проявів, що супроводжуються, зокрема, використанням зброї та вибухових речовин;
- здійснення під час футбольних матчів заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, мінімізації та ліквідації їхніх наслідків;
- інші [10].

Так, дії певної групи фанатів можуть викликати негативні емоції і, як наслідок, вчинення хуліганських дій з іншої сторони. Тому в даному випадку доречно говорити про створення певних кордонів між затятими вболівальниками різних команд, а також інших заходів, що висвітлюються в нашому дослідженні.

Третю групу складають ситуації, в яких правомірна поведінка потерпілого є приводом для вчинення хуліганських дій. У даному випадку якщо найменша ймовірність того, що особа потерпілого та злочинця були раніше знайомі, як доречно зазначає О.І. Овчаренко, хуліганські мотиви є найбільш вірогідними [6, с. 39]. Більшість ситуацій, в яких діями злочинців завдається фізична чи матеріальна шкода, на думку Д.В. Рівмана, пов'язана з правомірною поведінкою потерпілих, які в тій чи іншій формі втрутилися в розвиток подій [7, с. 33-34].

Розкриваючи сутність даної віктимної групи, слід розуміти, що мотиви правомірних дій можуть бути як особистими, так і проявляти правове стано-

вище потерпілої особи. Адже мають місце випадки, коли в барі, кафе, магазині чи іншому місці особі, що висловлюється нецензурно, роблять зауваження, а у відповідь замість розуміння отримують негативну реакцію.

Так, 17 травня 2008 року близько 21 години в магазині, що по вул. Єнгельса в с. Горошине Семенівського району Полтавської області, гр. В. зробив зауваження одному з молодих людей, що нецензурно висловлювалися в магазині. На це гр. С. з хуліганських мотивів, грубо порушуючи громадський порядок, з особливою зухвалістю, не припиняючи нецензурно висловлюватись, завдав гр. В. тілесних ушкоджень [5].

Це діяння було кваліфіковане за ст. 296 КК України. Тут має місце трансформація адміністративного правопорушення в кримінально-каране діяння, що було зумовлено правомірною поведінкою з боку потерпілого.

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що виникають ситуації, коли потерпілий своїми рисами зовнішності, поведінкою тощо провокує вчинення хуліганських дій. Завданнями ж працівників правоохоронних органів є встановлення можливих криміногенних ситуацій та запобігання їм. Саме для цього виділяють наступні групи віктимогенних ситуацій: 1) ситуації, в яких дії чи риси особи потерпілого мають провокаційний характер; 2) випадки, коли поведінка особи пов'язана з виникненням ситуації, що сприяє вчиненню хуліганства; 3) ситуації, в яких правомірна поведінка потерпілого є приводом для вчинення хуліганських дій.

Напрямами подальших досліджень будуть розгляд та висвітлення інших елементів криміналістичної характеристики хуліганства, а також визначення кореляційних зв'язків між ними.

Бібліографічні посилання

1. *Бурданова В.С., Быков В.М.* Виктимологические аспекты криминалистики: Учебное пособие / Ташкент. – 1981. – 80 с.
2. *Захаревский В.И.* Характеристика и методы разрешения следственных ситуаций по делам о хулиганстве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. (12.00.09.) / Издательство Академии МВД СССР. – М., 1990. – 27 с.
3. *Журавель В. А.* Допрос потерпевшего и использование его показаний для построения методики расследования отдельных видов преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. А. Журавель ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1983. – С. 97
4. *Кириченко В.Ф.* Об усилении борьбы с хулиганством. М., «Юридическая литература», 1967. – 95 с.
5. Кримінальна справа № 1-28/11 – Архів Семенівського районного суду Полтавської області, 2011 рік
6. *Овчаренко Е.И.* Доказывание по уголовным делам о хулиганстве (досудебное производство). Науч.-практич. пособие / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.В. Гриненко. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2006. – 128 с.
7. *Ривман Д.В.* К вопросу о личности и поведении потерпевших от хулиганства // Д.В. Ривман / Вопросы теории и практики борьбы с хулиганством. – Ленинград, 1975. – С. 25-36.
8. *Ривман Д.В.* Классификация криминологических ситуаций в зависимости от качеств личности поведения потерпевшего от преступления // Д.В. Ривман / Вопросы теории и практики борьбы с преступностью. – Ленинград, 1972. – С. 39-62.

9. Ривман Д.В. О содержании понятия виктимность // / Вопросы теории и практики борьбы с преступностью. – Ленинград, 1974. – С. 18-28.
10. Розпорядження Кабінету міністрів України від 17 вересня 2008 р. № 1244 р. «Про схвалення Інтегрованої концепції забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу»
11. Справа №1-1205/11 Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області, 2012 рік
12. Франк Л.В. Виктимология и виктимность. – Душанбе, 1972, с. 10.
13. Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів / В. Ю. Шепітько // Проблеми законності : респ. міжвід. зб. / за ред. В. Я. Тація. – 2008. – Вип. 93. – С. 173–174.

Ефимов Н. Н. Личность потерпевшего как криминалистическая характеристика хулиганства. Научная статья посвящена рассмотрению некоторых аспектов криминалистической характеристики хулиганства. Рассматривается потерпевший как элемент криминалистической характеристики хулиганства, а также ее связь с другими элементами.

Ключевые слова: хулиганство, общественный порядок, криминалистическая характеристика, потерпевший.

Yefimov M. M. Victim's personality as forensic description of hooliganism. The scientific article deals with of some aspects of the criminalistic characteristic of the hooliganism. The victim is examined, and its relation with other elements is examined too. Study of the victim is one of the important actions of law enforcement officers, which further provides the causes and conditions of crime, their recurrence more. Information on the identity of the victim can provide the data needed for the most effective organization wanted the person who committed the crime, and later - its disclosure. In general, a person of the victim - is a broad concept that includes the essence of the person, the complex features that characterize it, its moral and spiritual world, in collaboration with social and individual living conditions, which to some extent affected the crime.

It should be noted that our study is a comprehensive approach to the study of the person of the victim through the prism of the study of different views of scientists and empirical material. It should also be noted that the individual victim of hooliganism has changed somewhat due to different social, political and economic transformations in society in recent decades.

The important place occupied in forensic characterization data on the victim. In turn, the study of forensic persons affected in cases of hooliganism is to obtain necessary data about it in order to use them to investigate crime, to choose the most appropriate tactics for individual investigators (search) operations, increase the efficiency of investigation of criminal offenses in general.

Key words: hooliganism, public order, criminalistic characteristic, victim.

Надійшла до редакції 08.10.2015